

A magyarországi szlovákok

Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1993. 343 p.

A könyv címe világosan kifejezi a tartalmat, noha tárgykörét szükségszerűen szűkíti, az egészen belül figyelmének központjában három helység áll: Kiskőrös, Répáshuta és Nyíregyháza. Ezek szlovák lakosságának nyelvi, kulturális és társadalmi változásai külön-külön egy-egy típust alkotnak. A kiválasztás nem önkényes. Kiskőrös esetében a szlovákság és az egyház kapcsolata érdekelte elsősorban a szerzőt. Répáshuta természeti környezete miatt kezdettől az átlagosnál nagyobb mértékben rá volt utalva külső gazdasági viszonylatok fenntartására. Nyíregyháza pedig az Alföld újkori fejlődésében az egyik legnagyobb karriert befutott, társadalmilag és gazdaságilag nyílt - magyarországi viszonylatban - közepes nagyságú város, ahol a szlovák etnikumnak a polgárosulás kérdéseivel igen korán szembesülnie kellett. A települések rövid jellemzésével már jeleztük is, hogy a vizsgálat visszanyúl a 18. századi le-(vagy) újratelepülésekig, ám a másik időhatár nem a közelmúlt, hanem nagyon helyesen a jelen, azaz a könyv minden fejezete sugallja: ezt a munkát folytatni lehet és kell is.

A magyarországi nemzetiségek nyelvi-kulturális-társadalmi állapotát tekintve, Gyivicsán Annának igazán nem volt könnyű a feladatát elvégeznie. Egyéni módszert dolgozott ki, mely minden tekintetben komplexnek nevezhető, egyaránt hasznosítja, a történetírás, a néprajz, a nyelvészet, az irodalomtörténet és a szociológia eszközeit. A tárgy természeténél fogva fokozott szerephez jutott mindezen belül a hely-, az egyház- és a művelődéstörténet, továbbá gyakran jutott szóhoz a történeti demográfia is. Számomra meggyőző, hogy ez az interdiszciplináris megközelítés - nyilvánvalóan az esetek által megkövetelt módosításokkal - nemcsak további magyarországi szlovák települések (csoportok), hanem általában a magyarországi nemzetiségek vizsgálatára kitűnően alkalmas. Nem kell nagy lépést tennünk ahhoz, hogy a szomszédos országok magyarságát is bevonjuk ebbe a körbe, hiszen korszerű szórványkutatásról, mert Gyivicsán Anna munkáját - bár a szó nem a főntebb említettek értelmében diszciplína - szórványkutatásnak nevezem a legszívesebben, a szomszédos országokban sem igen beszélhetünk.

A kutató vállalkozó kedvéhez, az alkalmas módszer és a tudományos lehetőségek mellett - tudjuk jól - szükség van társadalmi és politikai feltételekre is. Épp a nemzetiségi tárgykörben különös súllyal esik latba ennek említése. Gyivicsán Anna a nemrég még kényesnek minősített, és mindmáig sokfajta érzékenységet érintő témakört példaadóan türelmes és érzelmeiktől tartózkodó, fegyelmezett kutatói magatartással közelíti meg. Pedig tárgyilagosan és magyarázkodás nélkül megállapítható, hogy vádaskodásra és panaszra egyaránt nyílt volna alkalma, mert történetileg tekintve, derűlátásra kevés ok lehet. Szinte fölösleges is közbevetni, hogy a tárgyilagosság mellett mindvégig érezhető, hogy a szerző számára egyáltalán nem közömbös a szlovák nemzetiség jelenlegi helyzete és jövő sorsa. Ő azonban nem politikátörténetet írt. Annál inkább hasznosíthatja eredményeit a nemzetiségtörténettel foglalkozó történetírás. Magam ennél az eséllynél is többre értékelem, hogy az aktív kisebbségvédő politika, mindenekelőtt a kulturális kormányzat gazdag példatára, elsősorban a kétnyelvűség fenntartásáról szóló, tudományosan megalapozott javaslatot találhat ebben a könyvben. Hadd jegyezzük meg, hogy ezek a javaslatok is általános érvényűek. S ha a kirajzolódó kép a magyarországi szlovákság nagyarányú szórványosodásáról, nyelvtudásának alacsony szintjéről tanúskodik, lehetetlen arra

nem gondolnunk, hogy a közép-európai térség más nemzetiségei, így a magyarok is, nagy tömegben kerülnek és kerülhetnek továbbra is hasonló helyzetbe.

A könyv minden fejezetét jól érzékelhetően személyes tapasztalatok alapozták meg. Gyivicsán Anna nagymértékben élt a néprajzi adatgyűjtés lehetőségeivel. Anyagát azonban nem a hagyományosnak tartott néprajzi földolgozás szempontjai szerint, hanem az említett tudományok bevonásával, a címben jelölt célok érdekében rendezte el. Nemcsak a három kiválasztott település elemzésében, hanem más fejezetekben is, különösen az alapozó-módszertani és a záró részekben, nagyon sok, apró részletekre kiterjedő megfigyeléssel és hozzájuk kapcsolódva, finom analízissel találkozunk. Gondolok például a csesztvei magyarok és szlovákok vagy a pilisi németek és szlovákok viszonyára. Az előzővel kapcsolatban meg kell említeni, hogy mindmáig megközelítő kronológiánk sincs a magyar-szláv, ezen belül a magyar-szlovák érintkezésről. Csesztve sosem esett távol a magyar-szlovák nyelvhatártól s ezért különösen kérdéses, vajon a magyarok körében észlelt nagyszámú szlovák kulturális elem mikor honosodott meg. Ide kapcsolódik egy ugyancsak fontos, de gyakran figyelmen kívül hagyott szempont, amit a szerző mindvégig meghatározóan kezel: a történelmi magyar állam határain belül a szlovák etnikum az együttélés kezdetétől ki volt téve a többségi magyar etnikum állandó kulturális hatásának. Ez a hatás a szigetek és szórványok esetében hatványozottan jelentkezhetett, miközben az is köztudott, hogy a honfoglaló magyarokat milyen nagy szláv nyelvi és műveltségi befolyás érte.

A szerző vitázik azokkal az elemzőkkel, akik a hazai szlovákság alacsony nemzeti öntudatfokát a szórványoknak és a szigeteknek a később kialakuló nemzeti tudat hatóköréből való kimaradásával magyarázzák. Vele szemben úgy vélem, hogy nemzeti tudatról csak a modern nemzet megformálódása után lehet beszélni, a szlovákság esetében a 19. század előtt nem. Azelőtt etnikai, regionális, nyelvi, vallási tudat jellemezte és tarthatta őket össze amelyek azonban szervező erőt tekintve gyöngébbek a modern nemzeti tudatnál. Őszintén meg kell azonban azt is mondani, hogy a történetírás még korántsem tisztázta és messze nem jutott egy nevezőre abban, hogy a régi Magyarország nemzetiségei történelmi tipológia szerint mikor és hogyan minősíthetők népcsoportnak, nemzetiségnek, nemzetnek, amennyiben a felsorolt szavak is tisztán értelmezhető fogalmakat jelölnek. Bizonyára más besorolást kaphatnak a határokon túl valamiféle államalakulattal bíró románok és szerbek, a határokon belül a külön államiságot korlátozottan magukénak mondó horvátok és az egyikkel sem rendelkező szlovákok.

A regionális népi tudattal kapcsolatosan nagyon fontosnak ítélem a szerző azon észrevételét, hogy amíg a magyar romantika a nemzeti jellemzők színeit az egyes tájak néprajzi változatosságával is igyekezett gyarapítani, megvetve ezzel a néprajzi csoportok kutatásának alapjait, a szlovákoknál épp fordítva történt, a kultúra és a nyelv egységét hangoztatták. Az utóbbi a szlovák nyelvjárások nagyarányú eltéréseit ismerve, teljesen érthető. Azt viszont nem gondolom, hogy a szlovák néprajzi csoportok elhatárolásának máig tartó bizonytalansága ide volna visszavezethető, inkább az a véleményem, hogy a szerzőnek mintaként föltűnő magyar néprajzi csoport fogalom maga is nélkülözi a pontos meghatározást és a szaktudományi konszenzust.

Végül szeretnék rátérni a vizsgálat számomra legfontosabbnak tetsző eredményére, arra a válaszra, amelyet a szlovákság előrehaladott asszimilációjának fő okára ad. Ez a polgárosulás mibenléte és lefolyása volt. A kérdés többsíkú. Az 1918 előtti Magyarországon a lakosság zöme birtokos vagy földnélküli paraszt volt, akiknek polgárosodása vidékenként eltért. A szlovákság - mely a 19. század második

felében a magyarságnál is nagyobb százalékban foglalkozott földműveléssel - tömegeiben nem polgárosult. Még a magyarok ugyancsak csekély polgárosultsági fokával szemben is ezt kell mondanunk. Mutatis mutandis, ez a tény hosszú ideig óvta a nyelvi föloldódástól. A változás akkor következett be, amikor a modern polgárosulás a legutóbbi századforduló tájékán általános jelenség lett Magyarországon.

Ez a városokban kezdődött, azokból sugárzott szét és jórészt magyar nyelvű volt. Az összefüggő szlovák nyelvterület belsejében fekvő városkák nem váltak a magyar polgárosulás központjaivá, ezekben a szlovák polgárság vékony rétege is kialakult, de a szigeteken - mint amilyen Kiskőrös és Nyíregyháza volt, s különösen az utóbbi példája bizonyítja szemléletesen - a polgári változások magyar nyelven mentek végbe. Az itteni szlovákság nem sajátította el az egységes szlovák irodalmi nyelvet, nem beszélte a kialakuló köznyelvet, csak a nyelvjárást. Iskolái következképp elsorvadtak és a helyzetet még az evangélikus egyházban használt liturgikus nyelv is bonyolította. A történész megfigyelő jó érzékére vall Kiskőrös és Tótkomlós példájának összehasonlítása. Az előbbi 1810 táján elindult azon az úton, amely a század végére az egyházi és helyi közélet nyelvi megváltozását eredményezte, az utóbbi viszont kimaradt az akkori századelő alacsonyabb szintű mezővárosi fejlődéséből, ellenben 1880 körül, a jobbágyfelszabadítás utóhatásának részeként úgy jutott el a paraszti polgárosulás kedvező fokára, hogy nem kellett nyelvhasználatát megváltoztatnia.

Tanulsága az is a könyvnek, hogy a népi kultúra, bár hozzájárulhat, és térségünkben általában hozzá is járult, a nemzeti azonosságtudat kialakulásához, önmagában nem elégséges annak fönntartásához. A romantikában eredetileg friss és termékeny gondolat, amely a nemzeti jellem alapvonásának fogta föl a néphagyományt, a sztálininak vagy lenininek nevezett kommunista nemzetiségi politikába átültetődve, a népi kultúrát egyoldalúan és kiemelten támogató dogma lett, amelynek emléke még ma is jelen van Kelet-Európa tájain. Innen származik a nemzetiségeket hivatalosan reprezentáló „népi együttesek” kultusza.

Másik fontos tanulság Gyivicsán Anna munkájából, hogy bármily jelentős nemzetiség-megtartó erő az egyház, a külső körülmények megváltozásával szerepe átfordulhat az ellenkező végletbe. Ez a folyamat ment végbe sok kitérővel és egyáltalán nem egyenletesen az evangélikus egyházban, mely Magyarországon négyszáz éven át három etnikumot foglalt magába.

Gyivicsán Anna könyvének megírása előtt hosszú ideig foglalkozott a magyarországi szlovákok kulturális és nyelvi állapotával. A tárgykörből nagyszámú publikációja látott napvilágot. Ez a mű jóval többet nyújt korábbi írásainak összegzésénél. Magasabb szinten általánosítva és konkrét példákon szemléltetve adja elő kutatási eredményeit, továbbgondolkodásra és újabb vizsgálatokra ösztönöz.

Kósa László